

UUTTA MORDVALAISKIELISTÄ

Raija Bartens *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys*. SUST 232. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1999. 183 s. ISBN 952-5150-22-4.

László Keresztes *Development of Mordvin definite conjugation*. SUST 233. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1999. 266 s. ISBN 952-5150-24-0.

Vaikka joskus tuntui siltä, että mordvan tutkimus eteni hitaasti kohti vuosisadan vaihdetta, viime vuoden loppukiri oikaisi tilanteen. Toinen esiteltävistä kirjoista on oletettavasti viipynyt Heikki Paasosen sanakirjan julkaisemisen takia ja tietysti saanut siitä arvonlisää. Toinen taas on vähemmän riippuvainen Paasosen teoksesta ja keskittyy vain yhteen mordvan monista kiehtovista kieliopillisista piirteistä.

Raija Bartensin uusin kirja *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys* käsittelee molempien mordvalaiskielten, ersän ja mokšan, äänne-, muoto- ja lauseoppia hyvin yksityiskohtaisesti, kuten kirjan nimi edellyttää, sekä diakronisesta että synkronisesta näkökulmasta. Kirja esittää kokonaisku-

van mordvan kielistä niin selkeästi ja järjestelmällisesti, että jokainen mordvan kielistä ja yleensä suomen sukukielistä kiinnostunut voi helposti poimia siitä tarvitsemaansa tietoa. Ersässä ja mokšassa on myös monta sellaista piirrettä, jotka avartavat näkemyksiä kielten mahdollisuuksista. Foneettisella tasolla käy ilmi, että ersässä on melko ainutlaatuinen painotusjärjestelmä ja mokšassa kolme erittäin harvinaista soinnitonta äännettä (en ole löytänyt niitä IPA:n kartastakaan) ja että kieliopillisella tasolla on eksoottisia moduksia, esim. desideratiivi ja konditionaali-konjunktiiivi, objektikonjugaatio, nominikonjugaatio ynnä paljon muuta.

Kirja alkaa yleiskatsauksella, jossa kie-

len tutkimuksen lisäksi esitellään mordvalaiset, heidän historiansa tärkeimmät vaiheet, Mordvan kansanrunoutta ja kirjallisuutta sekä kansan ja kielen nykytilannetta. Mordvan kulttuurit ja kielet ovat uhanalaisia, eikä uhka tule vain venäläisestä valtakulttuurista, vaan piilee myös näiden kahden ryhmän suhtautumisessa toisiinsa. Johdannon päätteeksi kerrotaan mordvan kielen tutkimushistoriasta ja luetellaan tähän liittyvä kirjallisuus. (Yksityiskohdat löytyvät kirjallisuusluettelosta, joka on kaksiosainen: Venäjän ulkopuolella julkaistu kirjallisuus ja venäjänkieliset lähteet.) Jatko perustuu enimmäkseen Paasonen ja Itkosen tutkimuksiin.

Helposti luettavan johdannon jälkeen siirrytään äänneopin tarkasteluun. Ensimmäiseksi kuvaillaan *ersän* ja *mokšan* äänneopin piirteet rinnakkain, ensin konsonanttistot ja sen jälkeen vokaalistojen ensi- ja jälkitavut erikseen, koska uralilaisissa kielissä toisen tavun kehitys on ollut erilainen kuin ensitavussa. Sitten mennään ajallisesti taaksepäin oletettuun suomalais-volgalaiseen kauteen, josta konsonanttien ja vokaalien kehitys kuvaillaan varhaiskantamordvan ja kantamordvan kausien läpi nykypäivään asti. Tarkka suomenkielinen lukija voi seurata lukuisien tuttujen sanojen kehitystä (ensin suomalais-volgalainen *vastine*, sitten mordvan *vastine* ja lopussa nykysuomen *vastine*): **tuli* > *tol* 'tuli', **teke-* > *r'eje-* 'tehdä', **kala* > *kala* 'kala', **suksi* > *soks* 'suksi' jne. Toinen fonotaksiin kuuluva piirre, joka on suomalaisille tuttu ja joka esiintyy mordvan kielissä, on vokaalisointu. Bartens esittää syyt siihen, miksi vokaalisointu on mordvassa heikentynyt verrattuna esimerkiksi itämerensuomalaisiin kieliin.

Bartensin esityksen perustana ovat suurelta osin akateemikko Itkosen tutkimukset. *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys* on onnistunut Itkosen tutkimusten yhteenveto,

varsinkin kun esittäjä tutustuttaa suomalaiset Itkosen saksankieliseen äänneoppia koskevaan aineistoon. Tutkimukset ovat kuitenkin pääasiassa 1950-luvulta, ja äänneopin kohdalla ainakin eräät johtopäätökset kaipaivat ehkä tarkentamista. Runko on muuten eheä. Viimeisellä sivulla on mordvalaiskielten murteiden jakoa esittävä kartta.

Jos äänneopin kehitys on esitetty hyvin seikkaperäisesti, yhtä huolellisesti ja vakuuttavasti on selitetty myös muoto- ja lauseopin yksityiskohdat. Eräs olennainen erimielisyyden aihe on ollut mordvan sijamuotojen (kaasusten) todellinen määrä. Varovainen Paasonen laski niiden luvuksi päätteetön nominatiivin lisäksi yhdeksän. Yhtä niistä, *latiiv*ia, ei voi muodostaa kaikista substantiiveista, ja se on jätetty pois eräistä kieliopeista. Kuitenkin *abessiivi* ja (vain *mokšassa*) *kausatiivi* kuuluisivat Bartensin mukaan paradigmaan, vaikka *komparatiivi* ei tunnu kuuluvan. Jos lisätään paradigmoihin vielä *komitatiivi*, joka etymologisesti on sama kuin suomen *komitatiivi*, saadaan *ersään* 12 kaasusta ja *mokšaan* 13. Myös *vokatiivi* on joskus esitetty kaasukseksi, mutta niin kuin muissakin kielissä sen funktio muistuttaa enemmän *pragmatista partikkelia*. Sijamuotojen käyttömahdollisuuksista annetaan lukuisia esimerkkejä.

Verbien esittelyssä kuvaillaan yksityiskohtaisesti finiittimuodot, tempukset ja modukset paradigmoinen, muoto-opillisine etymologioineen ja esimerkkeineen. Tämä on itsessään paradigmojen määrän huomioon ottaen valtava työ. Sen jälkeen on mordvan eri infinitiivien, *partisiippien* ja *gerundien* vuoro.

Edellä on mainittu vain muutamia esimerkkejä siitä, mitä kirja paljastaa kiinnostuneelle. *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys* on erittäin perusteellinen, kaksilotteen kuvaus mordvan kielestä. Se on ni-

menomaan hakuteos, jonka pitkä sisällysluettelo toimii myös hakemistona.

Sivulla 125 Bartens esittelee yhden yllä mainituista mordvan kiehtovista piirteistä, nimittäin objektikonjugaation. Teoksessaan *Development of Mordvin definite conjugation* László Keresztes tarkastelee tätä piirrettä yksityiskohtaisesti. Objektikonjugatiolla tarkoitetaan verbimuotoa, joka ilmaisee sekä aiheen että kohteen (subjektin persoonan lisäksi tietoja myös objektista), esimerkiksi (s. 18) *palasa*, 'minä suutelen häntä'. Suomalais-ugrilaisessa kielikunnassa objektikonjugaatio on myös ugrilaisissa ja samojedikielissä. Keresztesin terminologian valinta on mielenkiintoinen: *definite conjugation* mieluummin kuin yleisessä käytössä (mm. Bartensilla) oleva *objective conjugation*. Onko tämä konjugaatio sitten ensisijaisesti määräinen, koska se myös ilmaisee määräisyyttä, vai kohteen ilmaiseva? Mordvan kohdalla tätä keskustelua on käyty jo 150 vuotta; Keresztes pitää definiittisyyttä ensisijaisena ja esittää perustelunsa kirjansa johdannossa. Jatkossa hän kuvailee kaikkien uralilaiskielten objektikonjugaatiojärjestelmät komparatiivisesti ja selittää paradigmataulukkojen ohella rakenteelliset erot helposti ymmärrettävillä kuvilla. Keresztes toteaa, että mordvan objektikonjugaation paradigma on täydempi ja monimutkaisempi kuin missään muussa uralilaisessa kielessä. Johdannon jälkeen Keresztes keskittyy mordvan kirjakielten historiaan, kielen nykytilaan ja murteiden antamaan evidenssiin. Toisen luvun lopussa hän antaa lisää tietoa korpuksistaan, jotka sisältävät hänen itse keräämänsä aineistoa. Tämän jälkeen, neljännessä luvussa, hän esittelee muita hypoteeseja tämän konjugaation synnystä ja kehityksestä sekä uralistiikan että yleiskielitieteen kannalta.

Mordvan definiittisen konjugaation monimutkaisuus ei johdu yksinomaan siitä, että paradigma koskee kaikkia persoo-

nia yksikössä ja monikossa (obinugrilaisissa kielissä on jopa kaksikko), vaan siitä, että päätteet itse eivät muodosta mitään selvästi tunnistettavia kuvioita. Esimerkiksi *palatan* tarkoittaa 'minä suutelen sinua', ja suomalainenkin tajuaa heti, että /t/-aines on yksikön toisen persoonan ja /n/ yksikön ensimmäisen persoonan päätte eli järjestys on VOS. Mutta miten on selitettävä edellä mainittu *palasa* tai *palatanzat* 'sinä suutelet häntä', jossa näyttää olevan kolme morfeemia? Nämä ongelmat mutkistuvat vielä enemmän, kun tarkastellaan preteritiimuotoja. Jokainen Keresztesin mainitsema tutkija on tuonut tutkimukseen oman lisänsä, mutta mordvan objektikonjugaatio pysyy edelleen arvoituksena. Ennen kuin Keresztes esittää omia ajatuksiaan, hän toteaa vaatimattomasti kiinnittävänsä vain huomiota seikkoihin, jotka tähän asti on sivuutettu.

Viidennessä luvussa Keresztes pohjustaa omia näkemyksiään ensin paradigmojen rakenteellisella ja sen jälkeen diakronisella analyysillä. Rakenteellisella tasolla hän poimii kaikki synkreetiset muodot. Näin »haravoimalla» erotetaan primääriset liitteet muista. Jäljelle jää kaksitoista definiittikonjugaatioon kuuluvaa suffiksia. Tarkastelu jatkuu diakronisella foneettisella tasolla, kun näiden suffiksien vanhat avainainekset, /i(j)/ /a/ /m/ /n/ /n'/ /t/ /d/ /s/ /z/ /s'/ /z'/, käydään läpi systemaattisesti.

Viimeisen luvun aihe on mordvan objektikonjugaation kehitys. Keresztes, toisin kuin monet muut, painottaa demonstratiivipronominien osuutta tähän kehitykseen. Hän ei ole valmis hyväksymään teorioita, jotka olettavat objektisuffiksien (Oxs) sisältävän *per se* objektin luku- ja persoonatunnukset, eikä teorioita historiallisesti täydellisestä paradigmasta, joka ajan myötä on kulunut ja hajaantunut. Synkretismin runsaus osoittaa, että 1800-luvun paradigmat perustuivat tässä suhteessa fiktioihin, ja 1900-luvun puolella liialliseen indoeuroop-

palaisten kielten analogiaan. Keresztesin rekonstruktiossa ainoastaan subjektikonjugation yksikön historiallinen kehitys on kiistämätön, ja periaatteessa kehitys on ollut sama suomessa, jossa *-m*, *-t*, *-pa* -päätteisiin lisättiin monikkopronomineja kuten *tulet + te*, josta *tulette* jne. Keresztesin arvion mukaan mordvan paradigma, kuten unkarin, on voinut kehittyä ja monimutkautua vaiheittain. Tutkijat ovat melko yksimielisiä siitä, että *s*-aineuksen avulla definitiivikonjugatio pyrki esiin suomalais-ugrilaisen kantakielen alkaessa hajaantua. Hontin mielestä **sV*-komponentin funktio oli anaforinen. Tämän referenssi oli objekti, kun taas suffiksiton verbi viittasi ainoastaan subjektiiin. Keresztes pitää mahdollisena, että esim. **kunda-sV* tarkoitti 'minä pyydystän', 'minä pyydystän sen', 'se on pyydystetty' ja että **mV-*, **rV*-muodot antoivat kaksi uutta subjektivaihtoehtoa, nimittäin yksikön ensimmäisen ja yksikön toisen persoonan. Tältä pohjalta mordvan definitiivikonjugatio on voinut kehittyä ja nimenomaan preteritistä alkaen. Myös *-z'*-partisiipin rooli, joka mahdollistaa huomion kiinnittämisen mihin tahansa persoonaan tai objektiin (vrt. suomen *vedetään*), on ilmeisesti ollut tärkeä tässä kehityksessä. Näillä eväillä Keresztes rakentaa yksityiskohtaisesti argumenttinsa definitiivikonjugation etenemisestä diakronisesti nykypäivään asti. Lopussa hän toteaa, että mordvaa puhuvat itse käyttivät olemassa olevia vanhoja suomalais-ugrilaisia elementtejä kehittäessään kielensä objektikonjugatiota.

Development of Mordvin definite conjugation on erittäin arvokas käsikirja sekä kaikille uralilaisia kieliä harrastaville että yleiskielitieteestä kiinnostuneille. Valitettavasti käännöksen taso ei vastaa kirjan sisällön laatua, kuten artikkelien puuttuminen jopa otsikosta vihjaa, ja teksti on raskaahkoa luettavaa. Toisaalta kirjan taulukot ja kartat ovat todella hyvin tehtyjä.

* * *

On kulunut 108 vuotta siitä, kun Suomalais-Ugrilainen Seura alkoi julkaista Heikki Paasosen kenttämatoilta keräämää mordvankielistä aineistoa. Nyt Paasosen mordvan kielen suursanakirja *Mordwinisches Wörterbuch* on lopulta saatu valmiiksi. Kirjan ovat toimittaneet Raija Bartens, Martti Kahla ja Aleksander Feoktistov. Itse sanakirja on saksankielinen, Kahlan alkusanat, Paasosen muut selitykset ja Feoktistovin murrekatsaus ovat myös venäjänkielisiä. Kirjassa on kaksi karttaa, joista toinen näyttää Paasosen matkareitit ja toinen on mordvan kielen murrekartta. Sanakirjan käyttäjä voi tutustua ensin kieleen niin kuin Paasonen sen ymmärsi, ja sen jälkeen, Feoktistovin avulla, oppia erottamaan murteiden pääpiirteet. Näin varustettuna lukija pääsee helposti aineiston sisään, ilman varsinaista mordvan kielen tuntemusta. Aikansa hengessä Paasonen pyrki merkitsemään ääntämisen mahdollisimman tarkasti. Koska hän käytti vain 80 allografia diakriittisin merkein, lukeminen on kuitenkin melko helppoa jopa ilman uralistiikan erikoistuntemusta. Teos on kuusiosainen: itse sanakirja sisältyy neljään ensimmäiseen osaan, viides osa on venäjänkielinen hakemisto ja kuudes saksankielinen hakemisto.

Mordva on läheisempää sukua suomalaisille kielille (saame mukaan luettuna) kuin mikään muu kieli; se on siis lähin etäsukukieli. Sanakirjassa on hyödyllistä etymologista tietoa monista vanhoista suomalaisista sanoista; jos haetaan täydentävää tietoa jostain sanasta, on Paasosen sanakirja lähde, jota kannattaa katsoa. Teos on kuitenkin ennen kaikkea murresanakirja ja sellaisena aivan välttämätön hankinta mordvan tutkijalle. ■

DENNIS ESTILL

Sähköposti: dennis.estill@helsinki.fi